

**БОГОСЛОВСЬКЕ ТРАКТУВАННЯ
ДОКТРИНИ *MANIFEST DESTINY* СПОЛУЧЕНИХ ШТАТИВ АМЕРИКИ
НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.
(НА ПРИКЛАДІ ДЖОСАЇ СТРОНГА)**

Висвітлюються головні риси та особливості богословського трактування ідеї «самоочевидного призначення» Сполучених Штатів Америки відомим американським протестантським проповідником Джосаєю Стронгом на зламі ХІХ і ХХ ст. При аналізі творів Дж. Стронга особливу увагу приділено питанням зміни соціальної доктрини американського протестантизму, «винятковості американської нації», призначенню США поширювати істинне християнство, морально-етичним засадам американської зовнішньої політики. Простежено тісний взаємовплив релігії і політики, руху «За соціальне Євангеліє» і реформ періоду прогресизму, ідеї месіянського призначення та активної світової експансії США.

Ключові слова: «самоочевидне призначення», Джосая Стронг, рух «За соціальне Євангеліє», світова експансія, месіянizm США.

Незважаючи на те, що проблеми американської ідеології кінця ХІХ – початку ХХ ст. активно досліджувалися, вони й надалі залишаються предметом наукових дискусій істориків. В американській історіографії є численні праці, присвячені різним аспектам ідейного обґрунтування внутрішньої та зовнішньої політики США згаданого періоду, зокрема й ідеї *Manifest Destiny* («самоочевидного призначення»). До 60-х років ХХ ст. американській історичній науці була притаманна певна ідеалізація в підході до цього питання, що походила із засади про винятковість як самої американської нації, так і її ролі у світі. Друга половина ХХ ст. характеризується реалістичнішими підходами американських істориків до найважливіших питань вітчизняної історії, особливо зовнішньополітичної місії США. Сьогодні найбільш дослідженими є політичні та економічні

аспекти теорії «самоочевидного призначення».¹ Окремі монографії та статті висвітлюють локальні аспекти богословського трактування «самоочевидного призначення» Америки, головну увагу при цьому звертають на соціальну політику протестантських Церков кінця XIX ст.²

Об'єктом вивчення в цій статті є ідея «самоочевидного призначення» Сполучених Штатів Америки на зламі XIX і XX ст., а предметом дослідження – її богословське обґрунтування відомим американським протестантським проповідником Джосаєю Стронгом. Серед найважливіших аналізованих питань – з'ясування можливостей використання богословського пояснення окремих ідейних уявлень, перетворення їх у політичні ідеології та доктрини; аналіз ролі окремих особистостей та їхнього внеску в розвиток і популяризацію месіянської ідеології.

Період кінця XIX – передвоєнних років XX ст., який традиційно іменують «епоєю прогресизму», був визначальним у процесі становлення США як світової держави. У ці роки закладаються основи сучасного соціального обличчя країни та остаточно формуються основні мітології американської зовнішньої політики. З цим критичним моментом розвитку американського суспільства, з нагромадженням проблем, які для їхнього розв'язання потребували нових, альтернативних пропозицій, пов'язане виникнення нової політичної ідеології. Провідною стає ідея *Manifest Destiny*, яка втілилася в гаслі «світової відповідальності» Сполучених Штатів, що віддзеркалювало розширення сфери зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних інтересів цієї країни.

Уперше вжита журналістом Джоном Л. О'Салліваном у 1845 р.³, фраза *Manifest Destiny*, яка мала переконати всіх у тому, що США мають Боже благословення поширювати свої демократичні політичні цінності поза

¹ Див.: *Exporting Democracy: The United States and Latin America* / ред. А. Ф. Lowenthal. Baltimore 1991; М. Н. Hunt. *Ideology and U.S. Foreign Policy*. New Haven 2009; W. LaFeber. *The New Empire. An Interpretation of American Expansion 1860-1898*. Ithaca, NY 1963; А. Stephanson. *Manifest Destiny: American Expansion and the Empire of Right*. New York 1991.

² Див.: W. H. Berge. *Voices for Imperialism: Josiah Strong and the Protestant Clergy // Border States: Journal of the Kentucky-Tennessee American Studies Association* 1 (1973) <<http://spider.georgetowncollege.edu/htallant/border/bs1/berge.htm>>; P. T. Phillips. *A Kingdom on Earth: Anglo-American Social Christianity*. Philadelphia 1996; T. G. Poole. *What Country Have I? Nineteenth-Century African-American Theological Critiques of the Nation's Birth and Destiny // The Journal of Religion* 72/4 (1992) 533-548; G. Wacker. *The Holy Spirit and the Spirit of the Age in American Protestantism, 1880-1910 // The Journal of American History* 72/1 (1985) 45-62; R. C. White, C. H. Hopkins. *The Social Gospel: Religion and Reform in Changing America*. Philadelphia 1976.

³ Точна дата першого вживання фрази достовірно не відома, однак найпоширенішим є посилання на статтю: John L. O'Sullivan. *Annexation // The United States Magazine and Democratic Review* 17/1 (1845) 5-10.

власними межами, згодом стає стандартним історичним терміном, часто вживаним на означення американської територіальної експансії. У контексті XIX ст. «самоочевидне призначення» передбачало освоєння обширних земель від Атлантики до узбережжя Тихого океану. Надзвичайна активізація зовнішньополітичних прагнень розпочалася після американсько-іспанської війни 1898 р., наслідком якої стало істотне розширення заморських володінь США. Від початку XX ст., особливо після проголошення так званих «Висновків до доктрини Монро» президента Теодора Рузвельта⁴, політики почали використовувати термін *Manifest Destiny* для окреслення місії Північноамериканських Штатів захищати й заохочувати демократію в усьому світі, сприяти створенню морально-етичних відносин у світовому співтоваристві, навіть якщо при цьому доведеться взяти на себе роль «світового поліцейського».

Саме привнесення моральності у світові міжнародні відносини стає однією з основних ідей американської зовнішньої політики (пригадаймо позицію президента Вудро Вільсона на Паризькій мирній конференції, його «14 пунктів» і спроби повоєнного влаштування світу на основі морально-етичних принципів та міжнародного права). На думку Артура Шлезінгера, моралізація зовнішньої політики стала національним захопленням США від початку XIX ст., коли вони відвернулися від великих європейських справ, а повернення до широкої експансії наприкінці XIX ст. не надто послабило їхню улюблену звичку.⁵ Оскільки цю складову американської зовнішньополітичної ідеології значною мірою формували історичні обставини створення Сполучених Штатів і вона розвивалася разом із країною, відомий протестантський богослов XX ст. Рейнгольд Нібур розцінює її радше як своєрідну «дитячу хворобу»⁶. Так чи інакше, але не викликає сумніву факт, що саме кінець XIX – початок XX ст. став часом політичної кристалізації ідеї «самоочевидного призначення», перетворення її з власне ідеї на ідеологію чи навіть на соціальну філософію.

Усвідомлення США своїх політичних та економічних інтересів спровокувало спалах інтелектуальної активності в американському суспільстві. Новий курс країни як у внутрішній, так і в зовнішній політиці, що реалізовувався в роки правління президента Теодора Рузвельта (1901-1909), став предметом широких дискусій у наукових, культурних і політичних

⁴ Див.: President Theodore Roosevelt's Annual Message to Congress, December 6, 1904 <<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29545>>.

⁵ Див.: А. М. Шлезінгер-младший. *Циклы американской истории* / пер. з англ. П. А. Развин, Е. И. Бухарова. Москва 1992, с. 105.

⁶ R. Neibuhr. *The Irony of American History*. Chicago – London 2008, с. 42.

колах, а також у засобах масової інформації. Багато авторитетних діячів і мислителів того часу, висловлюючи своє бачення становища, мали неабиякий вплив як на політичні й урядові кола, так і на широку громадськість. Однак слід погодитися з твердженням відомого американського науковця Едварда Ваді Саїда, що в тлумаченні актуальних проблем тогочасного суспільства переважав «надзвичайний офіційний консенсус», у якому риторика уряду, політиків, військовиків, академічних установ зводилася до визнання надзвичайної сили США та справедливості її застосування.⁷

Разом із тим, не можна недооцінювати ролі окремої особи в поширенні певних ідей, перетворенні їх на переконання широких мас населення. Те, яким чином буде сприйнято концепцію та чи буде її сприйнято взагалі, часто залежить від того, хто, як і за яких обставин її пропагує. За словами відомого американського дослідника історії зовнішньої політики США Волтера Лафебера, існують інтелектуали, котрі говорять лише самі для себе, і хоч їхні думки матимуть відгук у нащадків, за життя такі люди рідко можуть розраховувати на вплив на маси. Інші мислителі, цільовою аудиторією котрих є передові верстви населення, набувають особливого значення в переломні періоди історії, оскільки здатні виразно висловити, деталізувати ідеї, що є панівними в певному часі та суспільстві.⁸

Одним із таких блискучих інтелектуалів був Джосая Стронг (1847-1916). Його богословське обґрунтування доктрини «самоочевидного призначення» США, в основу якого покладено морально-релігійні принципи, стало значним внеском в американську релігійну, соціальну та політичну ідеологію кінця XIX – початку XX ст. Дж. Стронг відомий передусім як протестантський проповідник, впливовий релігійний діяч. Він походив із сім'ї ранніх переселенців, з міцними християнськими традиціями; на початку кар'єри був пастором Конгрегаціоналістської Церкви у Вайомінгу. Приналежність до цієї релігійної спільноти передбачала безумовне сповідування напередвизначеності людської долі, а отже й можливість визнати напередвизначеність долі нації, країни загалом.

Стронг був одним із натхненників руху «За соціальне Євангеліє». Цей рух, маючи за мету спонукати до соціальних перетворень саме Церкву, був співзвучний із загальнополітичними тенденціями розвитку тогочасних США, – тенденціями, що втілилися в так званому «прогресизмі». Рух, заснований баптистським пастором Волтером Раушенбушем, став відповіддю Церкви на найзлободенніші проблеми американського суспільства; він був покликаний знайти способи реорганізації суспільства без застосування радикальних методів і зі збереженням класового та громадянського миру.

⁷ Е. В. Саїд. *Культура й імперіалізм* / пер. з англ. К. Ботанова, Т. Цимбал. Київ 2007, с. 403.

⁸ Див.: W. LaFeber. *The New Empire*, с. 62.

Федеральна рада Церков Христових у США, заснована 1908 р., схвалила низку програм, які передбачали участь священників у вирішенні трудових і правових конфліктів. Ліберальний напрямок протестантського богослов'я тлумачив перетворення суспільства відповідно до уявлень про Царство Боже на землі як основне завдання християнства. Найважливіші свої погляди В. Раушенбуш висловив у книжках «Християнство і соціальна криза», «За Бога і за народ», «Богослов'я соціального Євангелія».⁹ Одним з активних членів Конгрегаціоналістського місіонерського товариства був Дж. Стронг.

Місіонерські товариства були дуже поширені в США; вони відігравали значну роль на різних етапах американської історії. Зростання кількості цих організацій було пов'язане з новою хвилею піднесення кальвіністського руху та церковного відродження в Сполучених Штатах у 20–30-х роках XIX ст. Їхні учасники були й піонерами освоєння західних земель, і проповідниками, що наvertsали в християнство тубільне населення, і носіями освіти (заснування шкіл, коледжів), і надавали найнеобхідніші медичні послуги. Пропаганда протестантської етики й моралі в повсякденному житті людей, яку вели місіонерські товариства, наклала глибокий відбиток на свідомість і культуру багатьох поколінь американців, переконала їх у місянському передпризначенні їхньої країни.¹⁰ Товариства діяли далеко за межами континенту, в азійсько-тихоокеанському регіоні, зокрема в Китаї. Упродовж XIX ст. успішно функціонувало більше сотні осередків Американської Ради вповноважених для закордонних місій, Американської пресвітеріанської місії та Баптистської місії Американського Півдня.¹¹ Стронг наводить дані про те, що впродовж 1889–1890 рр. на роботу закордонних протестантських місій було витрачено майже 4 млн. доларів.¹²

Утім, діяльність місіонерських товариств мала й наслідки, які виходили поза ідеї евангелізації всього світу. Закордонні місії часто зазнавали нападів, місіонери гинули як від хвороб тропічного клімату, так і від рук місцевого населення. Вимога місіонерів забезпечити їм урядову підтримку була своєрідним каталізатором міжнародної активності США.¹³

⁹ Див.: W. Rauschenbusch. *Christianity and the Social Crisis*. New York 1907; його ж. *For God and the People: Prayers of the Social Awakening*. Boston 1910; його ж. *A Theology for the Social Gospel*. New York 1917.

¹⁰ Див.: A. Dawley. *Changing the World: American Progressives in War and Revolution*. Princeton 2003, с. 129-130.

¹¹ Див.: List of Protestant Missionaries in China <http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Protestant_missionaries_in_China>.

¹² Див.: J. Strong. *Our Country: Its Possible Future and Its Present Crisis*. New York 1885, с. 248.

¹³ Див.: J. Strong. *Expansion under New World-Conditions*. New York 1900, с. 245.

Джосая Стронг наполягав на необхідності західної експансії, особливо на Тихому океані. Тому він широко відомий також як один з апологетів американського імперіялізму, теоретик американської зовнішньої політики. У всіх своїх книжках пастор висловлює два твердих переконання: по-перше, Сполучені Штати мають особливу місію на північноамериканському континенті, який беззастережно вважають сферою свого впливу; по-друге, США мають спеціальне призначення у світі. Обидва завдання пов'язані з обраністю США як носія чистого, неспотвореного християнства.

Після публікації своєї першої книжки «Наша країна: її можливе майбутнє і сучасна криза» (1885) Дж. Стронг захищає докторат із богослов'я та стає секретарем впливової релігійної організації Американський Євангелістський Союз.¹⁴ Ця книжка свого часу стала справжнім бестселером, перевидавалася великими тиражами. У ній Стронг постає і як проповідник християнства та протестантських моральних цінностей, і як пропагандист, котрий скеровує до масового читача певні ідеї та закликає американську політичну еліту розпочати реалізацію цих ідей. «Наша країна» складається з кількох логічних блоків, присвячених магістральним стратегічним завданням, які стоять перед Сполученими Штатами й від виконання чи невиконання яких залежить майбутнє країни.

Стронг був особистим другом Теодора Рузвельта, отож міг доносити свої ідеї безпосередньо до найвищого керівництва країни. Майбутній президент познайомив Дж. Стронга з іще одним ідеологом зовнішньої політики США, Альфредом Мехеном, знаним пропагандистом посилення морської могутності Сполучених Штатів. Мехен ознайомився з кількома розділами книжки Стронга «Експансія за нових світових умов» і подав свої зауваги та схвальні відгуки, про що можемо прочитати в передмові до видання.¹⁵ Таким чином відбувся своєрідний «обмін думками» між ідеологом-практиком та ідеологом-теоретиком щодо шляхів розвитку експансіоністської політики держави.¹⁶

Іншою важливою книжкою Дж. Стронга, у якій він підсумовує свої міркування щодо місії Сполучених Штатів, є «Нова ера, або Прийдешнє царство»¹⁷. Причому, як зауважує В. Лафебер, якщо в книжці «Наша країна» йдеться про релігійну та економічну зумовленість долі США, то «Нова ера» є відображенням ідей наростаючого руху «За соціальне Євангеліє».¹⁸

¹⁴ Див.: Encyclopedia of World Biography on Josiah Strong <<http://www.bookrags.com/biography/josiah-strong/>>.

¹⁵ Див.: J. Strong. *Expansion under New World-Conditions*, с.10.

¹⁶ Див.: W. H. Berge. *Voices for Imperialism*.

¹⁷ J. Strong. *The New Era: Or, the Coming Kingdom*. New York 1893.

¹⁸ Див.: W. LaFeber. *The New Empire*, с. 78.

Надзвичайна місія США – *Manifest Destiny* – могла втілитися, за Дж. Стронгом, у двох аспектах: глибокому реформуванню підвалин соціальної політики, яка у своєму новому вигляді слугуватиме зразком для інших країн світу, і в зовнішньополітичній місії американського уряду, який не має пасивно чекати, а навпаки, повинен активно пропагувати й реалізовувати свої моральні та політичні ідеали. Такий підхід, на думку окремих дослідників, пов'язаний також зі сталими уявленнями американців про зовнішню політику як про своєрідну соціально орієнтовану, гуманітарну діяльність.¹⁹

Здійснення внутрішньої місії США була пов'язане з потребою подолання негативних суспільних наслідків інтенсивного промислового розвитку. Стронг не заперечує доцільності й незворотності індустріалізації, але пов'язує з нею і такі речі, як виникнення суперечностей і контрастів у соціальній, економічній, політичній сферах, що потребують негайного розв'язання задля гарантій внутрішнього спокою. Це буде своєрідним кваліфікаційним тестом на готовність Сполучених Штатів стати світовим лідером.

Джосая Стронг ретельно аналізує всі небезпеки й виклики, що стали перед США, зокрема масову імміграцію, яка поглиблювала соціальні проблеми (іммігрантами, до речі, часто були римо-католики); урбанізацію (що породжувала зростання міських нетрів, криміналізації), римо-католицизм (який він вважає чужим американській нації), мамонізм, надмірний матеріалізм, розкіш, концентрацію багатства в руках кількох відсотків населення, непомірне зубожіння більшості людей, поширення (особливо у великих містах) соціалістичних ідей, які загалом суперечать християнській релігії.²⁰ Таким чином, Стронг вдало поєднує богословський і соціологічний підхід до тлумачення «самоочевидного призначення» Америки.

Адекватно оцінюючи небезпеки, які загрожували американському суспільству, Дж. Стронг водночас висловлює переконання, що цивілізація не загине; її майбутнє – у руках християн Америки, і майбутні сотні або й тисячі років Царства Божого вирішаться впродовж наступних десяти-п'ятнадцяти років. «Ми, люди цієї нації і цього покоління, тримаємо в руках “Гібралтар” [ключі – Л. П.] майбутнього».²¹ Одним із найнеобхідніших інструментів реалізації американцями свого вищого призначення мусить бути Церква. Усі книжки Стронга пронизані ідеєю

¹⁹ Див.: В. Л. Мальков. *Путь к имперству: Америка в первой половине XX века*. Москва 2004, с. 25-26.

²⁰ Див.: J. Strong. *The New Era*, с. 130.

²¹ J. Strong. *Our Country*, с. 227.

посилення ролі протестантської Церкви* в суспільстві, пропагандою ідеї християнського соціального реформізму. Лише сповідуючи однакові переконання, Церква і держава здатні забезпечити позитивні зміни в американському суспільстві. Причому той факт, що в Сполучених Штатах Церква відокремлена від держави, зовсім не перешкоджає їм діяти в одному напрямку.²² Саме американська протестантська Церква, вважає Стронґ, здатна стати запобіжником, який перешкодить можливій революції. «Ми можемо мати соціальну революцію, але ми мусимо мати соціальну еволюцію».²³

Можливість і доцільність впливу Церкви на політику не викликала в Стронґа та інших ідеологів руху «За соціальне Євангеліє» жодного сумніву. Адже американська Церква звертається до політики не заради здобуття для себе переваг чи привілеїв, а задля гарантування моральної безпеки людей від соціального зла індустріальної епохи. Церква в цьому випадку впливає на державу опосередковано: поступова евангелізація кожної особи веде до формування відповідної громадської думки, а та, своєю чергою, впливає на політиків.²⁴

Згідно зі Стронґом, по-перше, Церква повинна обрати адекватну сучасним умовам позицію та взяти на себе сміливість у цей складний час і далі вести християнізацію світу, освячуючи всі відносини в суспільстві, усі види людської діяльності.

По-друге, якщо Церква називає себе «воїном Христовим», то її обов'язок полягає не в тому, щоби сидіти й співати гимни про вічне блаженство, щодня толеруючи поруч себе кримінальні злочини, моральний і психологічний бруд, невігластво та злидні, салуни й алкоголізм. Церква має розробити справжню концепцію своєї діяльності, яка полягатиме не лише в боротьбі зі згаданими негараздами, а й у спробі подолати причини, що їх породжують. Причому боротьба ця має бути жорсткою, послідовною, без компромісів і перемир'я.

По-третє, Церква повинна змінити методи своєї роботи, дбати не лише про душу, а й про тіло та розум людини. Особливу увагу слід приділяти найбіднішим верствам населення, які найчастіше зазнають дії деморалізуючих чинників цивілізації; двері Церкви мусять бути відкриті

* Стронґ уживає цей вислів як узагальнене позначення всіх протестантських Церков Америки.

²² J. Strong. *The New Era*, с. 234; див.: W. Rauschenbusch. *Christianity and the Social Crisis*, с. 111-116.

²³ J. Strong. *The New Era*, с. 9.

²⁴ Поп.: W. Rauschenbusch. *The Church and Social Questions: Conservation of National Ideals*. New York – Chicago 1910, с. 121-122.

для них цілодобово, сім днів на тиждень. Спортзали, хати-читальні, ремісничі школи, кулінарні курси, клуби, організовані Церквою, мають відтягнути молоде покоління від спокус, виховуючи в нього правильні моральні цінності й життєві настанови.²⁵

Цілком у дусі соціального реформізму, Стронг вказує, що нормальні, пристойні, комфортні умови життя мають бути забезпечені передовсім виробникові продукції, а не її споживачеві. Егоїстична, хижацька конкуренція власників провокує кризи надвиробництва, під час яких при перенасиченому продукцією ринку безробітний робітник змушений голодувати.²⁶

Нова концепція діяльності Церкви дозволить принести релігію в звичайне, повсякденне життя кожної людини. І не просто принести, а зробити віру в Бога свідомішою та глибшою. Повернення Церкви до того християнства, яке сповідував сам Спаситель, приверне до неї народ, і Церква почне знову асоціюватися в масовій свідомості з ученням Христа. Якщо Церква очолить рух за соціальні реформи, висловить свою переконаність у необхідності примирення праці і капіталу, очищення політики, забезпечення нормальних умов праці, розвитку промисловості, сільського господарства, освіти, науки, то це дозволить Церкві донести до людей Боже слово, скерувати прогрес цивілізації в правильному напрямку.²⁷

Саме соціальна інтерпретація християнства, переосмислення концепції Царства Божого дозволить, за Стронгом, розв'язати не лише соціальні проблеми, а й індивідуальні, бо ж «дуже важко фермерові сапати картоплю чи механікові складати двигун внутрішнього згорання на славу Богу, якщо першого або другого вважати «мирянином»»²⁸. А соціальна інтерпретація здолає усталену в людській свідомості прірву між «священним» і «мирським» та зробить релігію складовою частиною людського життя.²⁹ Гармонійно розвинена особистість є запорукою збалансованого суспільства, вільного від радикальних внутрішніх конфліктів. Тільки виховуючи всебічно розвинену особистість, Церква зможе розраховувати на можливість реалізації своєї духовної місії.

Безумовною основою для реалізації американської місії на континенті є економічний і промисловий потенціал Сполучених Штатів. Окремим

²⁵ Див.: J. Strong. *The New Era*, с. 36-37; його ж. *The Challenge of the City*. New York 1907, с. 254-255.

²⁶ Див.: J. Strong. *Our World. The New World-Life*. Garden City – New York 1913, с. 101.

²⁷ Див.: J. Strong. *The New Era*, с. 241-251.

²⁸ Там само, с. 247.

²⁹ Див.: J. Strong. *My Religion in Everyday Life*. New York 1910, с. 87.

розділом проповідник подає в книжці «Наша країна» широкий огляд досягнень американських промисловости й сільського господарства, акцентує на значенні територіяльного потенціалу; видання ілюстроване цікавою картою³⁰, на якій, задля наочности, замість штатів зображено європейські та азійські країни, сумарна площа яких дорівнює території США.

Важливого значення Стронґ надає фактові освоєння американського Заходу, ставши предтечею концепцій відомого історика Фредеріка Тернера про вплив «рухомого кордону» на історію США.³¹ Книга Тернера, своєю чергою, суттєво вплинула на розвиток американської історіографії, яка неодноразово поверталася до цієї тематики.³² Згідно з переконаннями Стронґа, саме «Дикий Захід» – спочатку освоєний піонерами-першопрохідцями, а потім заселений охочими здобути землю переселенцями – став практично невичерпним джерелом природних ресурсів, а вкупі з підприємливістю його жителів – запорукою багатства й добробуту країни.³³

Поза висловленням нових концептуальних думок, підхоплених згодом численними теоретиками, Дж. Стронґ постає у своїх працях ревним прихильником уже досить популярних на той час у Сполучених Штатах переконань. Зокрема, йдеться про ідею англосаксонської переваги. Одним із найвідоміших її пропагандистів був професор історії та філософії Джон Фіске (1842-1901). Прочитані ним 1880 р. в Гарвардському університеті та Королівському інституті Великої Британії лекції ввійшли до збірника «Американські політичні ідеї, розглянуті з погляду світової історії» (1885). На прикладах стародавніх Греції та Риму, а потім – давньогерманських племен, Англії, Швеції, Швейцарії, Данії Фіске простежує ступінь втілення там принципів федералізму, розподілу влади, місцевого самоуправління (основних політичних цінностей США). Ці принципи, на його думку, є критерієм досконалости політичної системи, а з усіх згаданих народів найбільшого успіху досягнули саме англосаксонські, особливо ж Сполучені Штати, які не лише перейняли британські політичні принципи, а й значно вдосконалили їх. Отже, покликанням та обов'язком США – їхнім *Manifest Destiny* – є поширити ці ідеї по всьому світу.

³⁰ J. Strong. *Our Country*, с. 22.

³¹ Див.: F. J. Turner. *The Frontier in American History*. New York 1921.

³² Див.: N. J. Citino. *The Global Frontier: Comparative History and the Frontier-Borderlands Approach // Explaining the History of American Foreign Relations / ред. M. J. Hogan, Th. G. Patterson*. Cambridge 2004, с. 194-211.

³³ Див.: J. Strong. *Our Country*, с. 29-40.

Слід вказати, що успіхи англосаксонських народів у побудові оптимальної системи державного управління та організації влади Дж. Фіске тлумачить у суто соціал-дарвіністському контексті, виходячи з геніяльності «англійської раси». Він пише: «Завоювання північноамериканського континенту її представниками було, безперечно, найвизначнішою подією в політичних анналах людства», пояснюючи це тим, що «вміло розроблена американцями система федералізму є найвидатнішим внеском англійської раси на загальному шляху цивілізації»³⁴.

Цей підхід був дуже популярний наприкінці XIX – на початку XX ст. і мав чимало прихильників як серед учених-істориків, університетської професури, так і серед політиків. «Наш народ сьогодні успішно керує собою, бо впродовж понад тисячі років він повільно, часом свідомо, часом несвідомо, готував себе до цього», – вказував Теодор Рузвельт у своєму першому щорічному президентському посланні до парламенту, додаючи, що демократичні інститути США є плодом творіння не менш як тридцяти поколінь англосаксів.³⁵

«О Англіє! Стій з нами – і ми стоятимемо поруч із тобою в наших зусиллях керувати кожною частиною цього світу в інтересах Царства Христового!» – цілком у дусі англосаксонської солідарності натхненно вигукував професор кафедри екзегетики й історичної теології Бостонського університету, священник, відомий проповідник Методистської Церкви Люгер Трейсі Таунсенд у вітальній промові з нагоди відкриття зборів Бостонської патріотичної організації. Основною темою цієї промови було обґрунтування американської участі у війні з Іспанією, у якій США «є обрані, щоб принести протестантське християнство народам, котрі перебували під іспанським гнітом і не мали навіть можливості зрозуміти, що таке справжнє християнство»³⁶. Цікаво, що доктор Л. Таунсенд, крім низки видань, присвячених питанням віри та біблійного богослов'я, був також автором праці «Еволюція чи творення?», у якій дискутує з еволюціоністами – прихильниками теорії Чарльза Дарвіна.³⁷ Полеміка між еволюціоністами і креаціоністами була дуже поширена в тогочасному суспільстві через значну популярність еволюційної теорії.

³⁴ J. Fiske. *American Political Ideas. Viewed from the Standpoint of Universal History*. New York – Boston 1911, с. 117.

³⁵ President Theodore Roosevelt's State of the Union Message, 3.12.1901<<http://www.theodore-roosevelt.com/sotu1.html>>.

³⁶ L. T. Townsend. 'Manifest Destiny' from a Religious Point of View: An Address Delivered before the Boston Music Hall Patriotic Association. November 6, 1898. Baltimore 1898, с. 44-45.

³⁷ Див.: L. T. Townsend. *Evolution or Creation? A Critical Review of the Scientific and Scriptural Theories of Creation and Certain Related Subjects*. New York – Chicago 1896.

Соціал-дарвіністське тлумачення світової історії притаманне й Стронґу. Схоже на те, вказує він, що Бог готує англосаксонську расу для майбутнього. В історії людства завжди існували малозаселені землі, куди великі держави Стародавнього Сходу могли переселяти надлишок населення. Однак хвилі міграції, які колись накривали долину Євфрату, сягнули вже тихоокеанського узбережжя; вільних земель майже не залишилося. Стронґ прогнозує, що незабаром США виявляться такими ж перенаселеними, як Європа й Азія, і тоді у світі розгорнеться фінальне змагання між расами. Могутні відцентрові тенденції розкидають англосаксів планетою, несучи людству свободу, заможність, представницьку владу, християнство, тобто найвищу стадію розвитку цивілізації.³⁸

Стронґ не заперечує, що кожен народ, який залишив слід в історії, мав якусь велику ідею, котра скеровувала його життя та формувала цивілізацію. У єгиптян такою ідеєю було життя, у персів – світло, у юдеїв – чистота, у греків – краса, у римлян – право. Англосаксонські народи в цьому контексті репрезентовані двома визначними й взаємопов'язаними ідеями. Перша з них – громадянські свободи. Лише в Англії, США та британських колоніях визнання прав особи стало основоположним принципом організації влади. Стронґ наполягає також, що мішані раси завжди кращі, ніж чисті.³⁹ Друга ідея, яку репрезентує англосаксонська раса, – це чисте духовне християнство. На думку Дж. Стронґа, велика Реформація XVI ст. не випадково розпочалася серед народів саксонського походження. Вогонь свободи запалив у їхніх серцях полум'я протесту проти абсолютизму папи Римського. Обрядова й моральна чистота пуританства повною мірою втілилася лише на теренах Англії та Сполучених Штатів Америки, оскільки на європейському континенті воно виродилося в простий формалізм. Тому власне англійці й американці повинні реалізувати свою *Manifest Destiny* – подбати про істинну християнізацію.

Саме релігію Стронґ вважає найвизначальнішим націєтворчим чинником. Особливості католицизму та протестантизму він проєктує на специфіку політичних систем, створених їхніми сповідувачами, ідентифікуючи католицизм з авторитаризмом, а протестантизм – з демократією, народним суверенітетом і розподілом влади; жахливі риси, що притаманні католикам, можуть бути поясненням і виправданням вступу США у війну з Іспанією 1898 р. До того ж, на думку Стронґа, саме США є центром могутності та впливу, оскільки Велика Британія, громадяни

³⁸ Див.: J. Strong. *Our Country*, с. 222.

³⁹ Там само, с. 219.

якої становлять лише двадцятку частину представників англосаксонської раси, навряд чи може претендувати на таку роль.⁴⁰

Таким чином у своїх проповідях і книжках Дж. Стронг поєднав дві, здавалося б, несумісні ідеологічні компоненти: універсалістську ідеологію християнства, яка звертається до кожного віруючого, і партикулярну ідеологію обраності й вищості англосаксонської раси.

Покладання такої місії на американців Дж. Стронг пов'язує також з ідеєю американської винятковості (*American exceptionalism*), що й сьогодні є предметом дослідження та дискусій, як серед широких кіл громадськості, так і серед істориків.⁴¹ Переконавання про американську винятковість формувалося впродовж усієї історії освоєння європейцями Північної Америки. Спочатку воно базувалося на відкиданні й запереченні багатьох речей, пов'язаних зі Старим Світом, а потім – на бажанні побудувати своє життя на новій землі по-новому, створити ідеальне суспільство. Можливість останнього американці часто пов'язували з потенційними можливостями, що існували на північноамериканському континенті: великою кількістю неосвоєних земель, а також протестантським віросповіданням перших переселенців. Здобутки американської нації у творенні демократичної політичної системи, економічні успіхи лише зміцнювали віру американців у власну винятковість.

Стронг вказував, що ніхто інший, крім американців, не здатен так щиро повірити в найвищі моральні ідеали, нікому більше не притаманий такий моральний ентузіазм, ніхто не спроможний так глибоко усвідомити свою відповідальність за проблеми бідності, моральної деградації, страждання широких мас і великодушно принести себе в жертву задля їх вирішення. Нема сумніву, що це коштуватиме американцям чималих зусиль і значних коштів, але таким є їхнє божественне покликання задля порятунку людства.⁴²

Поряд з іншими рисами, що роблять представників американської нації особливими, Дж. Стронг особливо акцентує на підприємливості, умінні «робити гроші», здібності до комерції. Для християн засвоєння правильного ставлення до грошей і розуміння співвідношення між грошима і прийдешнім Царством Божим є ключовим моментом у запобіганні проблемам сьогодення. Гроші – конкретне втілення влади, і Царство Боже

⁴⁰ Див.: J. Strong. *Our Country*, с. 45, 56, 62-91, 200-209, 214; його ж. *Our World: The New World Religion*. New York – Garden City 1915, с. 203.

⁴¹ Див.: J. Appleby. *Recovering America's Historic Diversity: Beyond Exceptionalism* // *Journal of American History* 79 (1992) 419-431; S. M. Lipset. *American Exceptionalism: A Double-Edged Sword*. New York – London 1997.

⁴² Див.: J. Strong. *The New Era*, с. 55-56.

доти не настане на землі, доки ставлення до грошей не християнізується: американці повинні докорінно переглянути своє ставлення до власності, кожен долар, кожен цент має бути використаний на примноження слави Божої. Це обов'язок і торговця, і робітника, і банкіра. «І наше гасло – не “Америка заради Америки”, а “Америка задля світу”. Отож якщо теперішнє покоління впевнене у своїй вірі, то Америка стане правою рукою Господа в Його боротьбі зі світовим невіглаством, пригнобленням, гріхом»⁴³. «Християнізація» багатства передбачає, за Стронгом, активне використання його для громадського блага, перерозподіл коштів для забезпечення мінімальної соціальної справедливості, благодійництво, сприяння Церкві, науці, мистецтву, культурі. За його даними, у 1890 р. сума пожертв вірних протестантських Церков у США становила 6,7 млн. доларів.⁴⁴

Саме американська винятковість, основана на кальвіністській теології, є для Дж. Стронга одним із ключових пояснень очевидності долі США, а найнеобхіднішим предметом експорту є не так демократичні політичні інституції, як християнські цінності, котрі сповідують протестантські у своїй більшості громадяни США. Стронг при цьому часто звертається до авторитету французького мислителя Алексіса де Токвіля, який здійснив у середині XIX ст. турне по США.⁴⁵

Стронг зазначає, що конгрегаціоналізм американської Церкви був найважливішою відмінністю, яка формувала особистість вірянина. На відміну від європейських Церков, з їхньою єрархічністю і послухом у відносинах між священником і парохіянином, пуританський священник – найманий працівник релігійної громади, який вимагає від кожного читати Біблію, вивчати її та, прийнявши моральні засади Святого Письма, керуватися ними у власному житті. Це робить американців надзвичайно моральною нацією.⁴⁶

Бачення Дж. Стронгом американської зовнішньої політики також має богословський характер: існування «правильних» морально-етичних відносин між окремими індивідами передбачає такі самі відносини й між окремими державами. У побудові такої системи організації міжнародних відносин і полягала місія Сполучених Штатів, американська *Manifest Destiny*.⁴⁷

⁴³ J. Strong. *Our Country*, с. 228-232, 241, 263.

⁴⁴ Там само, с. 247.

⁴⁵ Пор.: А. де Токвіль. *Про демократію в Америці* / пер. з фр. Г. Філіпчук, М. Москаленко. Київ 1999, с. 234-253.

⁴⁶ Пор.: S. M. Lipset. *American Exceptionalism*, с. 19-20.

⁴⁷ Пор.: А. М. Шлезингер-младший. *Циклы американской истории*, с. 108-112.

В «Експансії у нових світових умовах» Дж. Стронг висловлює ідею, що лише в разі, якщо США скористаються новітніми нагодами розширити свій вплив у світі, вони виконають і своє найвище призначення – євангелізацію світу, і забезпечать можливість реалізації широкого асортименту товарів різних галузей американської промисловости. Таким чином, Стронг пропагує експансію не тільки духовних та політичних цінностей, а й економічних.⁴⁸ На його думку, у світових умовах, що склалися, Сполучені Штати, навіть якби хотіли, більше не можуть вести політику самоізоляції: «Ізоляція – мати варварства – стає неможливою».⁴⁹ Світ, який завдяки географічним відкриттям став єдиною ойкуменною, приречений стати об'єктом для експорту американської промисловости, і навряд чи щось завадить Сполученим Штатам перетворитися на провідного виробника світу.⁵⁰

Виходячи з необхідности експансії, Дж. Стронг знову порушує питання про значимість західних кордонів, роблячи основний акцент на виснаженні наявних орних земель. У зв'язку із завершенням територіальної консолідації Сполучених Штатів і зупиненням просування межі осілости на захід виникла потреба позаконтинентального західного кордону.

Виконавши свою очевидну місію вдома, США не повинні пасивно дрейфувати світом, – їм слід активно виконувати місію його перебудови за західним зразком. Тут англосаксонські народи мають скористатися своєю ще однією неповторною рисою – інстинктом, або «генієм», колонізації. Розпочавшись із країн Латинської Америки, поширення американських впливів мусить сягнути й Африки та ще віддаленіших куточків світу. Скіпетр світу, як каже Дж. Стронг, поетапно переходив від персів до греків, від греків до римлян, від римлян до британців, а далі – до США. І від того моменту в історії не існує більше Заходу, – навколо лише Схід.⁵¹

На кінець XIX ст. США дозріли до усвідомлення своєї зовнішньополітичної місії. Державні та політичні кола готові до нової зовнішньої політики й не сперечатимуться з американською *Manifest Destiny*. Уже ні в кого не виникає сумнівів у доцільности придбання Луїзіани, Флориди, Техасу, Каліфорнії та Аляски; ніхто не хоче позбутися Гавайських островів і залишити Філіппіни, прирікши їх на анархію, зробивши «яблуком розбрату» для європейських держав. Очевидно, що американська політична й громадська свідомість уже здолала рубікон своєї історичної вузькості й ізоляції.

⁴⁸ Див.: J. Strong. *Expansion under New World-Conditions*, с. 247-301.

⁴⁹ J. Strong. *Our Country*, с. 26.

⁵⁰ Там само, с. 27.

⁵¹ Там само, с. 42, 221.

Стронґ вважає, що найважливішим зовнішнім ринком буде Азійсько-Тихоокеанський регіон, і прогнозує зміщення «рухомого кордону» доти, доки Далекий Захід не стане Далеким Сходом. Відтак проповідник акцентує на значенні будівництва Панамського каналу, який є не лише комерційною справою, а й ключем до домінування в Тихому океані, а отже, має політичне значення. Він детально зупиняється також на значенні китайського ринку збуту товарів: 400 млн. китайців потребують одягу, їжі, усього необхідного для життя; тисячі найменувань промислових товарів потребують лише одного – «відкритих дверей» у Китаї.⁵² Питання фінансів, тарифів, колоніальної експансії, на думку Стронґа, мають домінувати як у внутрішній, так і в зовнішній політиці. Як приклад вдалого використання економічних важелів задля здобуття політичних впливів пастор наводить Англію: Ост-Індська компанія забезпечила панування в Індії, капіталовкладення в Єгипті – володіння ним.

Джосая Стронґ пропонує три можливі сценарії реалізації американської позаконтинентальної місії. Перший: США можуть і далі залишатися ізольованими й дрейфувати поза «морем великої політики». Вочевидь, такий варіант неприйнятний, бо вже саме слово «дрейфувати» має пасивне й деструктивне смислове навантаження. Нація не може ігнорувати нові обставини, у яких живе світ ХХ ст., і задовольнятися минулими переконаннями й упередженнями.

Другий: можна кинутися необдуманно реалізовувати американські грандіозні плани й амбіції, вдаючись до неперебірливих методів, які є звичними для старих європейських держав. Тоді підтвердяться страхи й прогнози американських антиімперіялістів. Стронґ наголошує, що буде хибним вдаватися до морально сумнівних «макіавеллівських» методів задля досягнення мети: це, з великою ймовірністю, приведе до невдачі. Слід нагадати, що 1898 р. у США було організовано Антиімперіялістичну лігу, створення якої стало реакцією на американські анексії після американо-іспанської війни. Організація послідовно засуджувала закордонні інтервенції і була досить популярною та впливовою, однак не серед широкого загалу, а переважно в колах наукової, культурної та політичної еліти.

Третій: можна активно займатися заморською політикою, але озброївшись правильними настановами й методами. Це дозволить не лише досягнути національних інтересів, а й реалізувати вище покликання США перебудувати світ на основі християнських моральних цінностей, зробити їх складовою частиною свідомості й совісті людства. Ці категорії, як наголошує Стронґ, взаємопов'язані, отож коли американські інтереси та можливості поширюються всім світом, совість одразу нагадує про таку

⁵² Див.: J. Strong. *Expansion under New World-Conditions*, с.132-162, 212-213, 256.

саму міру американських обов'язків. За Стронгом, недопустимо жити вузькою свідомістю стародавніх народів, які всередині свого середовища дотримувалися певних правил, прав та обов'язків, але в ставленні до сусідніх, чужих народів і держав дозволяли собі грабежі, вбивства, поневолення, хоч нерідко такі відносини збереглися й між сучасними націями. Дієвим інструментом запровадження моральних відносин поміж різними націями може бути тільки міжнародне право.

Слід зауважити, що моральна опозиційність європейській колоніальній політиці була започаткована ще доктриною президента Джеймса Монро 1823 р. Стронг наполягає, що Провидіння готує світ до експерименту в нових умовах, котрі потребують нової політичної філософії та етики, що не суперечитимуть християнській. Свідомі своєї сили та могутности, американці мусять узгоджувати їх із вимогами права й закону, і таке поєднання має стати новим стандартом світової політики. Це не відразу знайде розуміння серед інших націй, та й усередині США потребуватиме коштів, а часом і крові.⁵³

Отже, можемо розглядати Дж. Стронга як речника американської *Manifest Destiny* на двох ідейних рівнях: внутрішньополітичному і зовнішньополітичному. Обґрунтованим з погляду християнської релігії шляхом реалізації «самоочевидного призначення» США є для Стронга якнайшвидше вирішення нагальних соціальних проблем усередині країни. Тут велика роль покладається на протестантську Церкву, яка повинна переглянути свою соціальну доктрину, очолити рух за реформи. Разом Церква і держава мусять запобігти революційним змінам суспільства, спрямувати його в русло еволюційного розвитку. Релігія і політика, таким чином, покликані співпрацювати задля здійснення США своєї місії. Витлумачуючи *Manifest Destiny* передовсім із богословського погляду, Стронг часто виступає і як прихильник соціал-дарвіністських ідей, ідей месіанства та винятковості американської нації. Релігійно та економічно вмотивоване бачення Дж. Стронгом американської зовнішньополітичної місії слугувало моральним виправданням експансії, «наданим саме тоді, коли це було потрібно»⁵⁴. Воно не допускало жодних питань щодо того, якою мірою «очевидність призначення» США співвідноситиметься з потребами та прагненнями приєднаних територій.

Оскільки Дж. Стронг написав понад два десятки книжок, більшість із яких були дуже популярними й регулярно перевидавалися, не доводиться сумніватися у впливові цього протестантського мислителя на формування нового бачення американської внутрішньої та зовнішньої

⁵³ Див.: J. Strong. *Expansion under New World-Conditions*, с. 255-275.

⁵⁴ W. H. Berge. *Voices for Imperialism*.

політики. Богословське за формою, Стронгове тлумачення актуальних для тогочасного суспільства проблем і способів їх розв'язання зайняло свою нішу в політичній ідеології. Воно служило теоретичним обґрунтуванням американської зовнішньої політики в ХХ ст. та значною мірою залишається ним і в сьогоденні.⁵⁵

Liliya Pytl'ovana

A THEOLOGICAL INTERPRETATION OF THE DOCTRINE OF *MANIFEST DESTINY* OF THE UNITED STATES DURING THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES ON THE BASIS OF JOSIAH'S STRONG WRITINGS

The author presents a theological interpretation of the main features and characteristics of the notion of Manifest Destiny in the United States as exemplified by the American Protestant preacher Josiah Strong at the turn of the 20th century. Particular attention is paid to changes in the social doctrine of American Protestantism, to American national exceptionalism, to the perceived mission of the United States to proselytize "true" Christianity, and to the moral and ethical underpinnings of American foreign policy. Also examined are (i) the inter-relationship between religion and politics; (ii) the Social Gospel movement and related reforms undertaken during the progressive period; and (iii) notions of messianism and American expansionism.

Keywords: Manifest Destiny, Josiah Strong, Social Gospel movement, American expansionism, American messianism.

⁵⁵ Див.: Дж. Буш, Б. Скоукрофт. *Мир стал другим* / пер. з англ. Ю. Н. Кобяков, О. Ю. Кобяков. Москва 2004, с. 499-502; Г. Киссинджер. *Дипломатия* / пер. з англ. В. В. Львов. Москва 1997, с. 9-12, 18-19, 732-733, 736-742.